

Česká otázka

Ladislav Hejdánek

◆ přednáška, česky, vznik: 25. 10. 1948 ◆ poznámka: Předneseno 25. října 1948 ve Sdruž. čbr. ev. ml. na Vinohradech; přípravné materiály patrně nedokončeny

◆ lecture, Czech, origin: 25. 10. 1948

Česká otázka [1948]

Předneseno 25. října 1948 ve Sdruž. čbr. ev. ml. na Vinohradech.

Úvodem

§ 1. Ve čtvrtek budeme vzpomínat třicátého výročí vzniku československé republiky. Bude to letos zvláštní a v jistém smyslu pohnuté výročí, neboť duch té republiky, kterou založil Masaryk, již nežije v našem státě. Nedlouhé období jeho trvání, ukončené definitivně revolučním zvratem letos za únorových událostí, zdá se jakoby přechodně a dosti neorganicky zasazeno mezi dva masivy naší historie. Bylo Masarykovo a Benešovo úsilí historickým omylem? To je otázka, která se nám dnes otvírá v celé své hloubce a neodkladnosti.

§ 2. Při oceňování historického významu Masarykovské a Benešovské republiky nestačí ovšem posuzovat jednotlivé události a politické počiny jejích představitelů a hlavně nestačí měřit tehdejší státnické úsilí dnešním stavem. Nelze se vyvarovati nejhrubších omylů v takovém způsobu hodnocení, který se omezuje na zjišťování toho, jak vývoj událostí dal za pravdu těm či oněm politickým programům. Odhad událostí nemůže a nesmí být jedinou směrnicí politických činů. To by bylo pouhé přizpůsobování proudu dějin; pravý politický čin však znamená rozhodné úsilí vtisknout době a historii zcela určitý, nový ráz, jinou tvář. Chceme-li posoudit Masarykovu republiku, stojíme zároveň před zhodnocením široce založeného pojetí smyslu českých dějin, které bylo základem všeho státnického programu a politických rozhodnutí. To je smyslem tematu, které bylo vybráno pro mou dnešní úvahu. Masarykovský termín „česká otázka“ označuje právě celou problematiku smyslu českých dějin.

§ 3. Významná je i ta okolnost, že mám mluvit o české otázce ve sdružení křesťanské mládeže: je to důrazná připomínka, že nesmí jít jen o historické úvahy. A znamená to také další úkol: je nutno se ptát, zda je otázka po smyslu dějin kteréhokoli národa vůbec oprávněna s křesťanského stanoviska. Půjde tedy o to, analyzovat pojem smyslu národních dějin a potom jej konfrontovat s biblickým pojetím. Z methodických důvodů začneme právě touto analýsou.

Pojetí dějin

§ 4. Chtěl bych nejprve poukázat na to, že týmž slovem „dějiny“ nebo „historie“ jsou označovány vlastně dvě různé věci; jednak jsou myšleny dějiny tak jak byly, tedy řekli bychom historický průběh; jednak se tím myslí na různá díla lidská, historické knihy anebo vůbec věda historická, tedy řekněme záznam, zápis o historickém průběhu. Není to nedokonalost naší řeči, která by byla příčinou této dvojsmyslnosti; příčiny jsou daleko hlubší a celá věc nám poslouží za východisko našeho zkoumání. Dříve však bych chtěl ještě v krátkosti upozornit na hluboký rozdíl mezi tím, když mluvíme o „historii“ geologických převratů nebo o historii biologického vývoje koně (tj. o fylogenesi koně), a na druhé straně mezi tím, když mluvíme o historii geologie, o historii vývojových

teorií, o historii státních zřízení, o historii myšlenkového vývoje lidstva atd. V prvním případě nejde vlastně o historii ve vlastním slova smyslu; jde o pouhý popis a výklad změn, které probíhaly na nějakém kuse hmoty (geologickém útvaru, dědičné plasmě koní ap.). Při takovém popisu stojí člověk stranou, jako divák, jako chladný a objektivní vědec. V druhém případě jde sice vždy také o nějakou hmotu (o vědeckou knížku geologickou nebo o spousty svazků pojednávajících o vývoji, o budovy, o myslící lidi), ale předmětem dějin je něco jiného než tato hmota. U státního zřízení nelze popisovat, kolik měří a váží a jak se hýbají jeho součástky; je nutno pochopit, jak funguje v lidském společenství. Nepochopíme také ničí myšlenku, budeme-li zkoumat způsob prokrvování jeho mozku, budeme-li popisovat lecjaké fyziologické děje jeho šedé kůry mozkové, budeme-li vysvětlovat psychologické souvislosti jeho představ pomocí popisu hmotných nebo energetických korelátů v jeho mozku; naproti tomu musíme dát pozor na to, co říká nebo co napsal a co tím asi myslí. V tomto druhém případě nikdy nemůžeme zůstat nezaujatými pozorovateli a objektivními diváky; naopak, musíme se vložit do věci jako aktivní účastníci.

Skutečné dějiny je schopen tvořit jedině člověk; a také jen člověk může dějinám rozumět a je poznávat. Ale souvislost je ještě těsnější: správné pojetí dějin velice závisí na správném pojetí člověka. A protože výklad dějin dopadne vždycky podle toho, jaké bylo pojetí historie, vidíme, že nerozumíme-li člověku, nemůžeme rozumět ani historii. To je myšleno tím, že i ve studiu dějin se musíme vložit do věci jako aktivní účastníci, že nepochopíme smyslu nějaké dějinné události, jestliže se nebudeme dívat na osoby v ní jednající jako na stejné lidi, jakými jsme sami. Je vždycky něco společného jim i nám; byť by nás i oddělovaly věky; bez toho jim nemůžeme rozumět, bez této společné věci by nebylo historie.

§ 5. Vratíme se však ke kořenům onoho podvojného smyslu slova historie. Domnívám se, že tato podvojnost patří k samé podstatě věci. Uvedu zde Niebuhr, který říká, že je to právě schopnost člověka přesahovat meze pouhého přírodního dění, která mu umožňuje tvořit dějiny. Lidské dějiny jsou zasazeny, zakořeněny v přírodním procesu, ale jsou přes to něčím víc než třeba determinovaná řada přirozených příčin a následků a vůbec než nahodilosti a příhody ve světě přirozeném. Právě, že historie je výsledkem přírodní nutnosti a lidské svobody. Tolik Niebuhr. Uvidíme, že v této lidské svobodě, přesahující přírodní nutnost, je nutno hledat původ dvojího smyslu slova historie, ale také podstatu dějin vůbec. Lidská svoboda totiž sama o sobě ještě nepřesahuje přírodní proces; pokud by byla pouhou libovolností a náhodností, spadala by celá do přírodního procesu jako jeho součást, jejíž zákonitost je vyjádřitelná počtem pravděpodobnosti. Lidská svoboda však může přesahovat tento zákon pravděpodobnosti, když se cele odevzdá nějakému programu, nějaké myšlence, ideálu, prostě když se stane poslušnou takového pána a vůdce, který není v tomto světě přirozeném a přírodním, nýbrž který přichází odjinud. Historie je jistě podmíněna

přírodní nutností a nikdy není od přírodních mezí docela osvobozena; přesto však těžiště a smysl dějin je právě tam, kde se prosadila svoboda člověka tím, že překročila pouhé přírodní hranice. Teď jsme u nejdůležitější věci: k takovému překročení mezí je nutno vyloučit z přirozeného průběhu věcí prvky nahodilé, nedůležité a vzájemně si odporující; k tomu cíli však musí člověk nejprve rozeznat v přírodním procesu tyto věci od sebe. Musí mít tedy nějaké své pojetí situace; a ovšem toto pojetí je založeno na širokém základě zkušeností a na jejich zpracování. Je tedy vidět, že od počátku a z podstatné nutnosti se historie jako řada událostí a historie jako pojetí vždy doprovázejí a že jedno se nemůže vyskytovat bez druhého. Odtud také původ onoho dvojího významu slova historie.

§ 6. Bylo by zdlouhavé a nepřehledné sledovat tady všechny znaky a okolnosti, provázející vznik a průběh historie. Uvedeme však alespoň ještě jeden důležitý charakter podstaty dějin. Půjde o otázku souvislosti, kontinuity historie. Je zřejmé, že myšlenky a názory se nepřenáší s člověka na člověka dědičně, nýbrž že člověk je jim vyučován, a to každý člověk zvlášť, vždy znovu. V tomto smyslu je jakási přetržitost základní vlastností dějin. Naproti tomu jsme si ukázali, že je něco společného lidem různých věků, co umožňuje jejich vzájemné pochopení a co dovoluje dnešním lidem rozumět dlouhým řadám předchůdců. Celá výchova je založena na tom, že lidé se mohou dohovět, že si mohou rozumět a že si navzájem mohou radit. To se nedá redukovat na přirozenou schopnost lidskou; ta je pouze technickým zařízením, podmínkou a pomůckou. To, že si lidé mohou rozumět, záleží také do velké míry na tom, o čem se chtějí dorozumět – neboť lidé se nemohou dorozumět o všem a ve všem. Lidé se mohou dorozumět jen o tom, co je pro ně společné, stejné, co pro jedny existuje nebo platí právě tak jako pro ty druhé. A ta skutečnost, že nikdo z lidí nezačíná ve všem docela od začátku, nýbrž že ostatní přicházejí k němu se svou pomocí, se svými radami a zkušenostmi, tato skutečnost je zárukou toho, že v dějinách nepanuje jenom náhodnost a nahodilé nápady jednotlivých lidí, nýbrž že tam najdeme vždy také řád a obecné povědomí o základních věcech lidských. A to je též jediná rovina, na které se lidé mohou spolu domluvit. Patří k základním otázkám všech úvah o dějinách, je-li možno mluvit o nějaké trvalé a obecné rovině tohoto druhu pro všechny doby. Na způsobu odpovědi záleží celé pojetí smyslu dějin.

Smysl dějin

§ 7. O smyslu dějin je velmi nesnadno hovořiti, neboť jsme v ustavičném nebezpečí, že sejdem s cesty a propadneme novým a novým omylům. V takových případech nezbyvá než věnovat se přesné práci s pojmy, abychom alespoň po této stránce chyby odstranili. Musíme však dobře vědět, že není v moci našeho přesného myšlení vyvarovat se všech omylů, neboť naše omyly v takovém uvažování nikdy nejsou pouze defektem našeho rozumu, intelektu, nýbrž že to je především defekt mravní a duchovní. My, lidé zkaženého srdce, nejsme prostě schopni vystříhat se omylů ve svém

myšlení i ve svém jednání. Pochopení, vidění poslední pravdy je vyhrazeno těm, kteří jsou čistého srdce. Abychom co nejdříve dospěli do středu věcí, postupujme tímto směrem. Mluvili jsme již o výchově, při které se předpokládá, že se dva lidé mohou domluvit, že jeden má co by řekl druhému. I v dějinách jde o jakousi výchovu; je to věc známá po tisíciletí. Jistě vám není cizí přísloví „historia magistra vitae“. Jde tady o to, že člověk nikdy nepřejímá cizí myšlenky se vším všudy, že si je nepřisvojuje „i s chlupy“, nýbrž naopak, že je kontroluje, posuzuje a váží. A dějiny mu představují velikou školu, kde se množství lidí pokouší zvládnout situaci všelijakými způsoby. A ovšem to je velká příležitost k poučení, neboť můžeme dobře a takoruka jako na dlani pozorovat, kam který program lidi zavádí, k jakým koncům vede, prostě není před námi jen nepřehledná záplava slavnostních slov a prohlášení, ale i činy a důsledky programů. V tom smyslu pak některé starší programy odmítáme, jiné opět schvalujeme a bereme je za své; mluvíme o navazování na předchůdce (Masarykův termín). Ovšem k takovému schvalování nebo odmítání potřebujeme nejen dobře rozlišovat, ale také hodnotit a měřit; navazování znamená vždy výběr. Odkud vezmeme měřítko? Vždyť i ta přejímáme od svých rodičů a učitelů, vždyť i těm jsme byli vyučeni, a to – jak se zdá – již bez možnosti své vlastní kontroly. Jak ven z tohoto kruhu? Je několik cest; vybereme si pouze jednu.

§ 8. Chtěl bych totiž ukázat, že v okamžiku, kdy člověk přistupuje, aby hodnotil a vážil odkaz svých předchůdců, znamená to začátek velikého dvojího soudu, jehož předmětem je v obou případech člověk sám. Ale postupujme souvisle. Kdykoliv totiž přicházíme, abychom soudili myšlenkové, politické, mravní i duchovní dědictví po svých otcích, jsme tímto soudem postiženi také my sami, „neboť jakým soudem soudíme, takovýmž budeme souzeni, a jakou měrou měříme, takovouž bude nám zase odměřeno“ (Mat. 7, 2). A to neplatí jen o našich úsudcích a myšlenkách, nýbrž i o všech činech, a nejen o jednotlivcích, nýbrž i o národech a o celé společnosti: (Iz. 33, 1–2). Ale to je jenom ona méně důležitá polovina dvojího soudu. Její smysl je v požadavku pevného přesvědčení, důslednosti a opravdovosti všeho úsilí. Člověk nesmí být třtinou větrem se klátící a nesmí být pomlouvačem ani pochlebníkem. Ale je ještě druhá polovina tohoto „soudu dějin“, nepoměrně vážnější a hlubší.

§ 9. Každý soudní proces představuje vyvrcholení toho stavu věcí, kde dvě strany se dostaly do konfliktu ve věcech, které alespoň jedna strana považuje za základní a zásadní. V procesu se tento konflikt řeší tím, že silnější mocenským výrokem postihne slabšího a prosadí tak svou vůli. Pravá podstata soudu je však skryta pod povrchem pouhého soudního řízení a je od něho jako od instituce oddělitelná. Tento skutečný soud je konfrontací a konfliktem dvojího pojetí života, dvojí soustavy hodnot, dvojího smyslu životního (Patočka). Tato čistá forma pravého soudu je možná jen v soudu dějin nad námi a v našem soudu nad dějinami. V něm nejde o vyřčení rozsudku, neboť výsledek je dán již předem; jde právě o tu konfrontaci, jejíž smysl je v otřesení základy

našeho myšlení, v probuzení nás ze sebejistoty, v tom, že otevřeme oči a budeme bděle a s větší skromností naslouchat odkazu dějin a zvěsti, která jemně zní celou historií. Smysl dějin je v tom, že to, co my hledáme v historii, je vždycky v kontextu s tím, co hledá nás v tomto okamžiku. Tehdy, když chceme hodnotit a soudit dějiny, přichází k nám vždycky něco, co nebylo v našem přístupu a v našem pojetí, nýbrž co je pro nás pokynem, vzorem, pobídkou, výzvou k odpovědnosti, co nějak nelze formovat, ale co formuje a utváří nás a co přichází s takovou mravní silou a duchovní mocí, že je zřetelné, že to nemůže být výtvar lidský, ideál nebo program. Naopak je patrné, že to panovalo nad životem i nad zvěstí našich otců, neboť pochopíme-li jejich zvěst, uvidíme i to, že jsme pochopili něco neskonale většího a mocnějšího, než jak to oni dovedli vyjádřit; o snad poněkud paradoxně vyjádřeno, pochopíme i to, že tato velikost a moc přesahuje i v tuto chvíli naše chápání. Tento element, který člověka vyhledává a který jej svou mocí začleňuje do historie, je celý zaměřen do budoucnosti: nejen že dosahuje do této přítomné chvíle, ale činí z ní jako ze všeho času vůbec jen jakousi přípravu na ten okamžik, kdy veliký soud, který se v celé historii právě děje, bude definitivně vykonán. Celá historie má svůj jednotný smysl v této přípravě; a tento jediný smysl vší historie je ta první věc, na kterou myslíme, mluvíme-li o smyslu dějin.

Smysl dějin národních

§ 10. Tento jediný a jednotný smysl celých dějin není však v dějinách obsažen, říkáme, že jim není imanentní; dějiny nejsou vtělením tohoto smyslu; tento smysl nikde v dějinách a v žádné době nenajdeme tak, abychom jej mohli popsat a zařadit do dějinného procesu. Můžeme o něm mluvit jenom tak, že je dějinám určen, předepsán, že pro celou historii platí; smysl ten je nad dějinami, nad historií tak, že prohlašuje za cíl všech událostí něco, co se neustále od počátku až do dnešní doby děje a co se bude dít i nadále ve všech časech budoucích a co se definitivně naplní až na samém konci vší historie. Mluvíme tedy o tomto smyslu celých dějin jako o normě a plánu, jemuž se lidé všech dob pouze přibližují, ale který nikdy nemohou sami splnit a provést; pojem takového smyslu dějin je metafysický (theologové by řekli eschatologický). Mluvíme-li však o smyslu dějin, můžeme mít na mysli ještě něco jiného.

Kdykoli lidé pocítili nad sebou moc, která staví před člověka své požadavky, mělo to vždy velký vliv na jejich pojetí situace a dějin, na jejich programy a jejich rozhodování a činy. Nepochopíme jejich činy a vůbec všechny historické události, jestliže neporozumíme, co pro ně znamenal požadavek lásky, pravdy a spravedlnosti. Ale přesto jejich činy a jejich rozhodnutí nejsou čistými činy a rozhodnutími lásky, pravdy ani spravedlnosti; v dějinách všech dob, ale i v osobním životě nejlepších lidí najdeme mnoho nelásky, polopravd, lží a bezpráví. Nikdo z lidí se nemůže chlubit svou bezúhonností, všichni zhřešili a hřeší až do konce svého života. Ale přece jenom život oněch lidí, kteří nad sebou uznali zákon, který vládne nad jejich životy a nad celými dějinami, je při vší nedokonalosti a za stálého klopýtání opětovným ukazováním na

skutečnou lásku, skutečnou pravdu a skutečnou spravedlnost. Jejich všelijak narušený život je nicméně zvěstí o životě pravém. Absolutno se zjevuje takovýmto způsobem v naprosto neabsolutní formě.

§ 11. Vědomi si své odpovědnosti, snažili se lidé v celých dějinách jednat podle uznaných zákonů. To ovšem není nikdy příliš jednoduché, neboť takový zákon nikdy nemá formu receptu. Je třeba nesmírného úsilí myšlenkového i mravního, abychom mohli svůj život soukromý i celou činnost veřejnou založit na tomto principu. Ani zde nezačínáme nikdy docela od počátku, ale máme k dispozici rady a zkušenosti ostatních lidí, otců, učitelů, přátel – a máme i zde odkaz předchůdců, odkaz dějin. Člověk může ovšem postihnout z celé rozsáhlosti života vždy jen nepatrnou část; a právě tak může jen maličký úsek postihnout ze široké platnosti uznaných zákonů. Proto vidíme, že pochopení absolutních norem bylo vždy vázáno na celou řadu okolností. Také důraz byl kladen vždy jinam podle toho, jak bylo zapotřebí v té či oné situaci. A protože učitel najde své žáky nejspíše kolem sebe, udržovaly se podobné zvláštnosti a odchylky i po dlouhých letech a daly vznik různým skupinám a složkám lidské společnosti.

§ 12. Když uvažujeme o smyslu dějin nějakého národa, nemyslíme tím, že platí nějaké odvěké poslání jeho, v němž nemůže být nahrazen jiným národem. Neplatí žádný národní duch ani věčný úrdek prozřetelnosti. Smysl národních dějin není předurčen. Kdybychom takto rozuměli otázce, pak není žádného zvláštního smyslu národních dějin. Jde o takovou věc: jsme-li v kritické situaci a chceme-li se správně rozhlédnout po tom, co máme dělat, uvidíme, že žijeme v docela určité historické situaci určené časově i místně, že tato situace není náhodná ani že nespadá najednou s nebe, nýbrž že má docela určité historické souvislosti a kořeny, sahající dlouhá staletí nazpět do národní historie, že dnešní otázky se v podobné formě vyskytují už dlouhou dobu a že byly nejznamenitějšími syny svého...

[zde text končí – pozn. red.]